

Дерев'янку Б.В. Особливості господарських правовідносин у сфері агропромислового виробництва. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 25 вересня 2020 року. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 65–69.

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Дерев'янку Б.В.,
доктор юридичних наук, професор

Господарська діяльність у сфері агропромислового виробництва є визначальною у сьгоднішніх економічних реаліях світу та України. Економічні та інші фактори визначили особливості господарських правовідносин у сфері агропромислового виробництва. Першою особливістю є (1) наявність основного засобу виробництва – землі, якість і родючість якої впливають на результати господарювання.

Споконвіку характерними рисами, притаманними менталітету українців, були кордоцентризм (від слова «кордос» – серце), тобто підвищена духовність, гуманізм і людяність, та геоцентризм (від слова «гео» – земля), тобто всебічна повага і пошана до землі, як основи життя та основного засобу виробництва. Саме родючість землі вкупі із кліматичними умовами господарювання визначали дохід селянина-власника, а пізніше – аграрного підприємця. Родючість верхнього шару землі (гумусу) в Україні тривалий час була найвища у світі. Сьогодні у паризькому музеї зберігається еталон гумусу в обсязі рівно один кубічний метр, привезений із села у Харківській області.

Проте не всі аграрні підприємці і далеко не всі власники землі чи земельних паїв є успішними. Прошарок працюючих, а тому заможних селян жорстоко знищувався радянською владою протягом усього ХХ століття. Можна назвати 1917-1920 роки після розпаду Російської імперії; 1920-1924 – роки проведення політики військового комунізму на селі, а по суті пограбування українських сіл. 1929-1935 – перші роки індустріалізації та відтоку селян до міст; 1932-1933 – роки штучного голодомору, коли радянська влада через страх перед можливими бунтами і невдоволеннями найбільш працюючих селян та небажання вступати до колгоспів, фізично знищила до 7 мільйонів селян у східних та центральних областях України; 1934-1939 – роки найбільш жорстоких політичних репресій на території України, жертвами яких часто ставали найбільш працюючі селяни, справжні господарі на землі; 1939-1945 – роки II світової війни, під час якої на території, що зараз входить

Деревянко Б.В. Особливості господарських правовідносин у сфері агропромислового виробництва. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 25 вересня 2020 року. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 65–69.

до меж сучасної України, відбувалися найбільш запеклі бойові дії, було знищено тисячі сіл; 1947 – рік післявоєнного голоду; з середини 1950-х до наших днів – політика, а пізніше тенденція зневажливого ставлення до селянина, його праці і, як наслідок, постійний відтік молоді до міст, а останніми роками – за кордон.

Настільки глибокий екскурс у новітню історію України необхідний для розуміння того, чому сьогодні часто неефективно використовується земля як основний засіб виробництва в агропромисловому виробництві і чому за великим рахунком відсутній реальний господар на селі.

Другою особливістю є (2) здійснення виробництва на великих площах. Сьогодні 73% земель в Україні віднесено до земель сільськогосподарського призначення, на яких агропромислові виробники займаються рослинництвом та тваринництвом.

Наступна особливість – (3) сезонний характер виробництва – вказує на те, що в Україні не можна весь рік вирощувати певну культуру. Для кожного виду діяльності в АПК є свій час, на що слід звертати увагу. Відповідно, це враховується при кредитуванні агропромислових виробників, закупівлею ними паливно-мастильних матеріалів, реалізації ними товарної продукції тощо.

Наступна особливість – (4) залежність від природно-економічних умов регіону країни – вказує на те, що навіть в межах України у різних регіонах виготовляється різна сільськогосподарська продукція, наприклад, виноград – в Одеській області та АРК, соняшникове насіння – у Запорізькій і Донецькій областях, картопля – у Сумській та Чернігівській областях, квасоля – у Прикарпатті тощо.

Наступна особливість – (5) поєднання процесу відтворення з процесом зростання та розвитку тваринництва і рослинництва, а також із відтворенням родючості землі – вказує на те, що земля як основний засіб виробництва потребує догляду та капітальних вкладень.

Взагалі через властивості землі та сільськогосподарського виробництва в епоху Середньовіччя сформувалася економічна течія фізіократів, які вважали, що багатство нації формується у виробництві, але виробництві лише сільськогосподарському під впливом сонячного випромінювання з використанням корисних властивостей землі та води і застосуванням людської праці. Ще 20-30 років тому ця течія критикувалася вченими-економістами та

Деревянко Б.В. Особливості господарських правовідносин у сфері агропромислового виробництва. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції)*, (м. Кривий Ріг, 25 вересня 2020 року. Кривий Ріг: ДЮО МВС України, 2020. С. 65–69.

вважалася хибною, а сьогодні можна говорити про наявність певного сенсу у поглядах фізіократів. Тим більше, в час швидкого використання та перспектив повного вичерпання запасів, нафти, газу, вугілля, торфу, металів та інших корисних копалин.

Наведені особливості мали місце завжди. Сьогодні на відносини в АПК України впливають і інші фактори та новітні особливості.

Новітньою особливістю є (6) неефективність розпаювання земель (селяни не стали власниками, землі часто орендуються іноземцями), яка вказує на те, що сьогодні Україна є унікальною у світі державою стосовно питання реалізації права власності на землю сільськогосподарського призначення. Усі землі сільськогосподарського призначення є власністю держави. А громадянам та суб'єктам господарювання України передається право користування цією землею на строк до 70 років. При цьому окрема людина користується землею лише у межах паю, або двох, декількох чи багатьох земельних паїв. Іноземці масово орендують земельні паї у громадян України.

Громадянин України - власник паю не є власником самої землі. Під забезпечення у вигляді земельного паю селянин не може взяти достатньо великий кредит у банку, потрібний для закупівлі насіння, техніки, паливно-мастильних матеріалів, оплати праці співробітників тощо.

Тобто сьогодні ринок землі в Україні відсутній. Ситуація потребує змін. Але вони не зовсім доречні саме сьогодні, оскільки громадяни України не мають достатньо грошей, щоб купувати земельні ділянки для ведення сільськогосподарської діяльності за ринковою світовою ціною. Натомість такі гроші є у іноземних аграрних ТНК, які давно вимагають від президентів та урядів України відкриття ринку землі. Більшість селян - власників земельних паїв не хочуть або не можуть самотужки займатися підприємництвом у сільському господарстві. Тому вони чекають на відкриття ринку землі та на нагоду дорожче продати свої паї, але вже не як паї, а як повноцінні земельні ділянки з конкретними географічними координатами. Такий можливий розвиток подій, пов'язаний із скуповуванням українських земель сільськогосподарського призначення міжнародними ТНК, є аргументом на користь заборони відкриття ринку землі. З іншого боку, прихильники відкриття ринку землі вказують на фактичне існування в Україні нелегального ринку землі, коли різноманітними незаконними способами здійснюється

Деревянко Б.В. Особливості господарських правовідносин у сфері агропромислового виробництва. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції)*, (м. Кривий Ріг, 25 вересня 2020 року. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 65–69.

захоплення чи викуп земельних ділянок з наступною легалізацією права власності на неї.

Наступна особливість – (7) нерозвиненість переробки продукції – по суті не є новітньою. Це є наслідком радянського екстенсивного способу господарювання взагалі, та в секторі агропромислового виробництва особливо. На жаль, в Україні досі недостатньо розвинений напрямок переробки товарної сільськогосподарської продукції. Тому така продукція найчастіше продається як сировина, з якої іноземні переробники виробляють кінцевий продукт, який із доданою вартістю повертається в Україну споживачеві.

Новітня особливість – (8) використання земель для вирощування технічних культур, що збіднюють ґрунт – вказує на те, що зараз в Україні значні площі використовуються не для вирощування харчових чи кормових культур, а для вирощування технічних культур – ріпаку, льону, коноплі та інших. Такі культури найчастіше вирощуються орендаторами, особливо іноземцями. Вирощування таких культур потребує значних вкладень у добрива, полив та ін. Проте це робиться не завжди. За кілька років можна буде повернути власнику його паї із збідненою на мінерали землею і взяти в оренду нові в інших власників паїв. У цьому полягає українська частина проблеми. Світова частина проблеми полягає у тому, що сьогодні продуктів харчування, вирощених на усіх можливих посівних площах, недостатньо для задоволення потреб усіх людей на планеті. Коли ж родючі ґрунти використовуються для вирощування технічних культур, то це не вирішує глобальних проблем, а лише їх поглиблює.

Наступна новітня особливість – (9) екстенсивний спосіб господарювання – є наслідком радянського способу господарювання, нав'язаного Україні 100 років тому. На першому місці було максимальне забезпечення роботою усіх радянських громадян та всебічна зрівнялівка. Плюс на селі був знищений клас працьовитих селян, на що вказувалося раніше. Це призвело до того, що і сьогодні через низький рівень використання досягнень науки і техніки, низький рівень застосування технологій, мінеральних добрив та ядохімікатів урожайність в українському рослинництві і тваринництві є нижчою за європейські та американські аналоги.

Новітня особливість – (10) наявність державної підтримки галузей важкої промисловості за рахунок АПК – в певній мірі також є наслідком

Деревянко Б.В. Особливості господарських правовідносин у сфері агропромислового виробництва. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 25 вересня 2020 року. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 65–69.

радянського минулого, коли пріоритет був за важкою промисловістю та оборонним комплексом, а сільське господарство розвивалося та фінансувалося переважно за залишковою ознакою. І сьогодні у державі більша підтримка надається підприємствам металургії та хімії, ніж АПК.

І ще одна новітня особливість – (11) тиск з боку урядів окремих держав з вимогою зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення – пов'язана із першою особливістю. З одного боку, розвинені держави Європи, Америки та Азії зацікавлені у розвитку української економіки до певних меж (звичайно не вищих за їхню власну економіку). Так само вони зацікавлені у розвитку українського агропромислового комплексу. Більш заможна Україна, її суб'єкти господарювання та громадяни зможуть брати більш активну участь у різноманітних економічних проєктах, брати більше кредитів у закордонних банках. З іншого боку, уряди європейських держав зацікавлені у придбанні українських земель сільськогосподарського призначення великими аграрними ТНК з головними компаніями з їхніх держав. Звичайно, ситуація з паями є пережитком і потребує заміни на відкритий ринок землі. Проте навряд чи доречно його відкривати у державі, яка веде війну з набагато сильнішим противником, у якої анексовано або окуповано цим противником значну кількість територій, у тому числі і з родючими ґрунтами, і в якій середній рівень доходів і життя населення значно поступається середньосвітовим стандартам. Оптимальним виглядає тримання певний час патової ситуації із наявністю земельних паїв.

31 березня 2020 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», який набуде чинності 1 липня 2021 року. З цього моменту в Україні має запрацювати відкритий ринок земель сільськогосподарського призначення. Навряд чи до цього часу в Україні буде завершено війну проти агресора, подолано проблему бідності і сформовано клас сільськогосподарських виробників. Тому констатуємо ситуацію як факт.